

Saldırgan Davranışlarını Yordamada Çevresel Risk, Çevresel Güvenlik ve Okul İklimi Algısı

Perceived Neighborhood Risk, Neighborhood Safety and School Climate in Predicting Aggressive Behaviors

Evrım Çetinkaya Yıldız¹ ve Zeynep Hatipoğlu Sümer²

Öz: Ergenler arasında sıklıkla görülen saldırgan davranışlar dünyanın her yerinde büyük bir sorun olarak kendini göstermektedir. Bu nedenle, son yıllarda, özellikle ekolojik yaklaşımı benimseyen araştırmacılar, ergenlerin saldırgan davranışlarını açıklamaya ve önlemeye yönelik olarak yürüttükleri çalışmalarında, bireysel ve ailevi değişkenlerin yanı sıra, okul ve çevreyle ilgili değişkenlerin ergenlerin gelişimlerini ne ölçüde etkilediğini ortaya çıkarmaya çalışmaktadırlar. Bu çalışmanın amacı cinsiyet, yaş, çevresel risk, çevresel güvenlik ve okul iklimi algısının ergenlerin saldırgan davranışlarını ne ölçüde yordadığını araştırmaktır. Araştırmanın katılımcılarını, Ankara ili Sincan ilçesinde bulunan 2 ilköğretim okulunun 6., 7. ve 8. sınıflara devam eden ve araştırmaya gönüllü katılan 400 (217 kız, 183 erkek) öğrenci oluşturmuştur. Verilerin analizinde hiyerarşik çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Bulgular, yaş, cinsiyet, çevresel risk algısı, çevresel güvenlik algısı ve okul iklimi algısının ergenlerin saldırgan davranışlarını anlamlı düzeyde yordadığını göstermiştir.

Anahtar Sözcükler: Saldırgan davranış, ergen, çevresel risk, çevresel güvenlik, okul iklimi

Abstract: Adolescents' aggressive behavior is an important concern around the world. Therefore, in recent years, especially the researchers, who embrace ecological approaches have started to investigate school and neighborhood variables in addition to individual and family variables. The aim of this study is to investigate the role of gender, age, neighborhood risk, neighborhood safety, and school climate perceptions of students in predicting aggressive behaviors of adolescents. The participants were 400 (217 girls, 183 boys), 6th, 7th, and 8th grade students of two elementary schools located in Sincan, Ankara. Hierarchical multiple regression analysis was carried out to analyze the data. The results indicated that age, gender, neighborhood risk, neighborhood safety, and school climate perceptions of adolescents significantly predicted aggressive behaviors of adolescents.

Key Words: Aggressive behavior, adolescent, neighborhood risk, neighborhood safety, school climate

Ergenler arasında görülen saldırgan davranışlar dünyanın her yerinde büyük bir sorun olarak kendini göstermektedir (Carney, 2000; Smith, Morita, Jungler-Tas, Olweus, Catalano ve Sleeve, 1999; Sullivan ve Farrell, 1999). Ergenlerin saldırgan davranışları, sözel tehdit, zorbalık, kavga, saldırı ve cinayet gibi çok çeşitli türlerde ortaya çıkmaktadır. Tüm dünyada gençler arasında görülen saldırgan davranışların oranı ülkeden ülkeye değişiklik göstermekle birlikte bazı araştırmacılar en yüksek oranların özellikle Afrika ve Amerika kıtasında bulunan ülkelerde görüldüğünü (Krug, Dahlberg, Mercy, Zwi ve Lozano, 2002), bazıları (Smith-Khuri ve ark., 2004) ise ergenlerin saldırgan davranışlarının farklı ülkelerde benzer oranlarda

görüldüğünü belirtmektedir. Ülkemizde ergenlerin saldırgan davranışlarına ilişkin resmi istatistiksel veri bulunmamasına karşın, yürütülen bilimsel çalışmalar Türk gençleri arasında görülen saldırgan davranışların oranının göz ardı edilmemesi gerektiğine işaret etmektedir (örn., Alikeşifoğlu, Erginöz, Ercan, Uysal, Kaymak ve İter, 2004; Ögel, Tarı ve Eke, 2005; Şahan, 2007). Küresel düzeyde önlemler gerektiren bu durum, ergenlerin saldırgan ve şiddet içeren davranışlarını açıklamaya çalışan bir çok araştırmacıyı harekete geçirmiştir.

Çocuk ve ergenlerin gelişiminde bireysel ve ailevi değişkenlerin yanı sıra, okul ve çevreyle ilgili değişkenlerin de rol oynadığı araştırmacılar tarafından

Yazar Notu: 10. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi'nde sözel bildiri olarak sunulmuştur. Adana, 21-23 Ekim, 2009.

¹ Araş. Gör. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

² Yard. Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

vurgulanmıştır (örn., Bronfenbrenner, 1977; 1986; Garbarino ve Sherman, 1980; Jessor, 1993; Wilson, 1987). Son yıllarda ise çevresel faktörlerin de şiddeti önleme ile ilgili çalışmalara dahil edilmesinin gerekliliği sıklıkla öne sürülmektedir (Herrenkohl, Chung ve Catalano, 2004; Ingolsby ve Shaw, 2002; Leventhal ve Brooks-Gunn, 2000; NYVPRC, 2006; Wikstrom ve Loeber, 2000; Yates, Egeland ve Srouge, 2003). Hadley-Ives, Stiffman, Elze, Johnson ve Dore'a (2000) göre çevreyle ilgili olumsuz değişkenler, arkadaşla ilgili değişkenlerden sonra, ergenlerin problem davranışlarını en fazla yordayan değişken grubudur. Özellikle ergenlik döneminde gençlerin, çocuk ve yetişkinlere göre mahalle ve okulda daha fazla zaman geçirmeleri, çevre ve okulun ergenlerin gelişimi üzerindeki etkisini daha da arttırmaktadır (Boardman ve Onge, 2005). İlgili alan yazında da, çevre ve okulla ilgili olumlu deneyimlerin, ergenlerin kişilik algılarını, öz güvenlerini ve davranışlarını olumlu yönde etkilediği, yetişkinlik dönemine sağlıklı ve başarılı bir geçiş yapmaları için oldukça önemli olduğu vurgulanmaktadır (Garralda, 1992; Hurrelmann, Leppin ve Hordlohne, 1995; Rudd ve Walsh, 1993).

Çevrenin saldırgan davranışlar üzerindeki etkisini inceleyen ampirik çalışmalar, şiddet ve çevresel risk oranı yüksek olan yoksul bölgelerde yetişen çocukların, içe yönelim ve dışı yönelim problem davranışları gösterme riskinin daha fazla olduğunu göstermektedir (Bower ve Sivers, 1998; Farrell ve Sullivan, 2004; Garbarino ve Kostelny, 1996; Garbarino, Kostelny ve Dubrow, 1991; Kliwer, Lepore, Oskin ve Johnson, 1998; Ozer ve Weinstein, 2004; McLeod ve Edwards, 1995; Shahinfar, Kupersmidt ve Matza, 2001; Stiffman, Hadley-Ives, Elze, Johnson ve Dore, 1999). Ayrıca ergenlerin güvenlik algısının ve çevreye bağlılık düzeyinin düşük olmasının da saldırgan davranışları etkileyen diğer risk faktörleri olduğu vurgulanmaktadır (Hill, Howell, Hawkins ve Battin-Pearson, 1999). Yoksulluk, yaşanan çevreye kendini ait hissetmeme, uyuşturucu ve ateşli silahlara erişimin kolay olması, çevrede suç oranının yüksek olması gibi etmenler suça ve şiddete sebep olabilmektedir (Brewer, Hawkins, Catalano ve Neckerman, 1995). Ergenlerin tehlikeli/riskli bir çevrede yaşamaları, aynı zamanda sosyalleşme süreçleri de olan bu süreçte sürekli olarak antisosyal tavır ve davranışlara maruz kalmalarına ve dolayısıyla, problem davranış gösterme sıklıklarında artışa neden olabilmektedir (Wilson, 1996). Griffin, Scheier, Botvin, Diaz ve Miller (1999), algılanan çevresel risk ve arkadaşların suça karışmış olması gibi etmenlerin saldırgan davranış gösterme ile doğrudan ilişkili olduğunu rapor etmişlerdir. Benzer bir biçimde, Blount ve Dembo'nun (1984) şehir merkezinde yaşayan azınlık grubu gençleriyle yaptıkları çalışmada, algılanan çevresel risk faktörlerinin (madde kullanım yaygınlığı,

çete üyesi olan gençlerin sayısı ve uyuşturucu maddeye erişim) madde kullanımını yordadığı bulunmuştur. Bir diğer çalışmada, Maguin, Hawkins, Catalano, Hill, Abbott ve Herrenkohl (1995), şiddet yordayıcısı olarak düzensiz toplum yapısını (community disorganization) ve düşük çevre bağlılığını irdelemiş ve düzensiz toplum yapısının (suç oranının yüksek olması, uyuşturucu satışı, çeteler ve kötü/elverişsiz ev koşulları) düşük çevre bağlılığına göre daha iyi bir yordayıcı olduğunu belirtmişlerdir. Mulvey ve Cauffman (2001) ise şiddet unsurunun yoğun olduğu çevrelerde/mahallelerde yaşayan çocukların sıklıkla bu tür davranışları okula taşıdıklarını belirtmişlerdir.

Mahallelerinde yaşadıkları olumsuz deneyimlerin ergenlerin okuldaki davranışlarına yansımaları gibi, okulun sosyal ikliminin de ergenlerin saldırgan davranışlarına etki etmesi olası gözükmemektedir (Baker, 1998). Kuperminc, Leadbeater, Emmons ve Blatt (1997), orta okula devam eden, okul iklimiyle ilgili algıları olumlu olan erkek öğrencilerin daha az dışavurum bozukluğu sergilediğini bulmuştur. Buna ek olarak, Maguin ve arkadaşları (1995), 10 yaş grubunda gözlenen düşük düzeyde kendini okula ait hissetme ve eğitim yaşantısına ilişkin beklentilerin az olmasının ileri yaşlardaki şiddet davranışını yordamadığını ancak, 14 ve 16 yaşlarında tespit edilen aynı değişkenlerin ileri yaşlarda şiddet davranışı gösterme riskini arttırdığını bulmuşlardır. Furlong, Chung, Bates ve Morrison (1995) ise, bir çok defa şiddete maruz kalan çocukların kendilerini okula ait hissetme düzeylerinin düşük olduğunu, kişiler arası ilişkilerinde güvensiz olduklarını ve destek için öğretmenlerine güvenemediklerini ortaya çıkarmıştır. Benzer bir biçimde, Kingery, Coggeshall ve Alford (1998), okul ile ilgili olumsuz düşüncelerin, örneğin, "kendini okuldaki kişilere uzak hissetme" değişkeninin silah taşıma ile orta düzeyde ilişkili olduğunu rapor etmiştir. Diğer taraftan, Nansel, Overpeck, Pilla, Ruan, Simons-Morton ve Scheidt (2001), okulda zorbalık yapan çocukların madde kullanımına yatkın olduklarını, okula uyumlarının ve akademik başarılarının düşük olduğunu ve okul iklimi ile ilgili olumsuz algılarının olduğunu belirtmişlerdir. Ancak ilgili alan yazında kendini okula ait hissetme ya da okula bağlılık değişkeninin saldırgan davranışlara olan etkisi konusunda yapılan çalışmalarla ilgili çelişkili bulgular mevcuttur. Bazı araştırmalar, okula bağlılık değişkeninin, ergenlerde görülen suç ve saldırgan davranışlar için koruyucu faktörlerden biri olduğu görüşünü desteklerken (Bonny, Britto, Klostermann, Hornung ve Slap, 2000; Haynes, 1996; Resnick ve ark., 1997; Warner, Weist ve Krulak, 1999) bazıları da okula bağlılık düzeyinin düşük olmasının, suç teşkil eden ciddi şiddet davranışlarını yordayan bir değişken olmadığını rapor etmişlerdir (Elliot, 1994).

Ülkemizde çevresel etmenlerin saldırgan davra-

nışlar üzerindeki etkilerini inceleyen çok fazla sayıda çalışma bulunmamaktadır. Ancak, Aksoy ve Ögel'in (2004), ülkemizde suç işleyen ergenlerle yapılan araştırmaları derledikleri çalışmalarında suçlu çocuk ve ergenlerin çoğunluğunun yaşadığı çevrede suç işleyen ve cezaevine giren kişilerin olduğu, evde ve okulda şiddete maruz kaldıkları ve okuldan kaçma davranışını sıklıkla sergiledikleri ifade edilmektedir. Bu bulgular, ailenin yanı sıra çevre ve okul gibi başka etmenlerin de saldırgan davranışlarla ilişkili olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca, Türkiye'de yürütülen sınırlı sayıdaki büyük çaplı araştırmalardan birinde (Ögel ve ark., 2005) İstanbul'da yer alan bazı liselerde suç ve şiddetin yaygınlığı araştırılmış ve öğrencilerin %50'sinin son bir yıl içerisinde en az bir kere kavgada buldukları, %15.4'ünün kavgada yaralandığı, %26.3'ünün hayatı boyunca en az bir kere başkasını yaraladığı ve %27.8'inin ise kendisini güvende hissetmediği için okula devam etmediği rapor edilmiştir. Ülkemizde okulda şiddet, zorbalık ve saldırganlıkla ilgili olarak yapılan diğer araştırmalar incelendiğinde öğrencilerin azımsanmayacak bir kısmının düzenli olarak fiziksel, sözel, ilişkisel ve cinsel şiddete maruz kaldıkları (Alikaşifoğlu, Erginöz, Ercan, Uysal, Kaymak ve İlter, 2004; Atik, 2006; Kapçı, 2004; Pişkin, 2006; Özcebe, Üner ve Çetık, 2006), sözel zorbalığın fiziksel ve dolaylı zorbalığa göre daha sıklıkla görüldüğü (Atik, 2006; Pişkin, 2006), erkeklerin kızlara oranla daha fazla saldırgan davranışlarda buldukları (Efilti, 2006; Kepenekçi ve Çınkır, 2006; Özcebe, Üner ve Çetık, 2006; Pişkin, 2002; Pişkin, 2006; Şahan, 2007; Yurtal ve Cenkseven, 2006), zorbalığın en fazla tenefüslerde (Pişkin, 2006) ve sınıf içerisinde (Pişkin, 2002) gerçekleştiği görülmektedir.

Özetle, ergenlerin yaş, cinsiyet çevresel risk, çevresel güvenlik algıları ve devam ettikleri okulun iklimiyle ilgili algıları ile saldırgan davranış gösterme sıklıkları arasında ilişki olduğu ifade edilmektedir. Çevresel şiddete maruz kalma, toplumun bir çok kesiminde yaygın bir sorun olarak kendini gösterse de büyük şehirlerin düşük sosyo ekonomik seviyeye mensup mahallelerinde riskin daha fazla olduğu belirtilmektedir (Guterman, Cameron ve Staller, 2000). Dolayısıyla, bu çalışmanın amacı, Ankara ilinin en büyük merkez ilçelerinden biri olan ve düşük sosyo ekonomik seviyeye mensup ailelerin çoğunlukla yaşadığı bir bölgede bulunan iki okula devam eden ergenlerin saldırgan davranışlarını yordamada cinsiyet, yaş, çevresel risk, çevresel güvenlik ve okul iklimi algısının rolünü araştırmaktır.

Yöntem

Çalışma Grubu

Araştırmanın katılımcılarını, Ankara ili Sincan ilçesinde bulunan 43 ilköğretim okulu arasından düşük sosyo ekonomik seviyeye mensup ailelerin ika-

met ettiği mahallerde bulunan 2 okulda, 2008-2009 eğitim öğretim yılında, 6., 7. ve 8. sınıflara devam eden ve araştırmaya gönüllü katılan 400 (217 kız, 183 erkek) öğrenci oluşturmuştur. Katılımcı öğrencilerin %33.8'i (74 kız, 61 erkek) 6. sınıf, %36'sı (73 kız, 71 erkek) 7. sınıf, %30.3'ü (70 kız, 51 erkek) ise 8. sınıf öğrencisidir. Yaşları 11 ile 16 arasında değişen katılımcıların yaş ortalaması 13.11'dir (SS = .875).

Veri Toplama Araçları

Çalışmaya katılan öğrencilerden Çevresel Risk Ölçeği, Çevresel Güvenlik Ölçeği, Okul İklimi Ölçeği ve Problem Davranış Sıklığı Ölçeğini bir ders saati içerisinde doldurmaları istenmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin geliştirme ya da uyarlama çalışmaları araştırmacılar tarafından yapılmış, geçerlik ve güvenilirlikleri hesaplanmıştır.

Çevresel Risk Ölçeği

Çevresel Risk Ölçeği (ÇRÖ), ergenlerin algıladıkları çevresel riski ölçmek amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilmiş, 7 maddelik, 3'lü Likert tipi bir ölçme aracıdır. Ergenlere, yaşadıkları çevrede meydana gelen suç olayları, çete faaliyetleri ve çevrelerini ne kadar tehlikeli algıladıkları ile ilgili sorular (örn., "Bizim mahallede beladan uzak durmak zordur.", "Bizim mahallede çok fazla çete var.") sorulmuş ve soruları "kesinlikle katılmıyorum" (1), "kararsızım" (2), "kesinlikle katılıyorum" (3) dereceleme ölçeğini kullanarak yanıtlamaları istenmiştir. Ölçekten alınabilecek puanlar 7-21 arasında değişmektedir. Ölçekten alınan yüksek puanlar algılanan çevresel riskin yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin geliştirilme aşamasında izin alınmak sureti ile çeşitli ölçme araçlarından da (Dembo, Allen, Farrow, Schmeidler ve Burglos, 1985; MVPP, 2004) maddeler alınmıştır. Ölçeğin bu araştırmada hesaplanan Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .66'dır. Yapılan açıklayıcı faktör analizine göre tek faktörden oluşan bu ölçeğin açıkladığı toplam varyans miktarı % 23.87 (öz-değeri: 2.40)'dir.

Çevresel Güvenlik Ölçeği

Çevresel Güvenlik Ölçeği (ÇGÖ), ergenlerin çevrelerinde kendilerini ne kadar güvende algıladıklarını ölçmeyi amaçlayan (MVPP, 2004), 8 maddelik, 3'lü Likert tipi bir ölçme aracıdır. Ölçek, ergenlerin mahallede, evlerinin etrafında, okula gidip gelirken, okulda, sınıfta, tenefüslerde koridorda, okul bahçesinde ve mahallelerindeki park ve oyun alanlarında kendilerini ne kadar güvende hissettikleri ile ilgili soruları (örn., "Okula gidip gelirken kendimi güvende hissediyorum.", "Tenefüslerde koridorda kendimi güvende hissediyorum.", "Evi-

mizin yakınındaki parkta kendimi güvende hissediyorum.”) içermektedir. Katılımcılardan sorulara “kesinlikle katılmıyorum” (1), “kararsızım” (2), “kesinlikle katılıyorum” (3) dereceleme ölçeğini kullanarak yanıt vermeleri istenmiştir. Ölçekten alınabilecek puanlar 8-24 arasında değişmektedir. Ölçekten alınan yüksek puanlar çevresel güvenlik algısının yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin orijinal formunun (Sense of Safety Scale-MVPP, 2004) Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı ise .93 bulunmuştur. Ölçeğin Türkçe’ye çevrilmesi için öncelikle ölçek yazarlarından gerekli izin alınmıştır. Ölçeğin Türkçeye çevirisi iyi derecede İngilizce bilen, Psikolojik Danışma ve Rehberlik alanında uzman üç akademisyen tarafından yapılmıştır. Çeviriler, orijinal maddelerle birlikte, İngilizce Öğretmenliği alanında doktora derecesine sahip bir akademisyene verilmiş ve maddeler için en uygun ifadeleri seçmesi istenmiştir. Böylece son hali verilen ölçeğin bu araştırma için hesaplanan Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı .81 olarak bulunmuştur. Yapılan açıklayıcı faktör analizine göre tek faktörden oluşan bu ölçeğin açıkladığı toplam varyans miktarı % 35.75 (öz-değeri: 3.48)’dir.

Okul İklimi Ölçeği

Okul İklimi Ölçeği (OIÖ) ergenlerin okullarıyla ilgili algılarını ölçmek amacıyla geliştirilmiş, 17 maddelik, 3’lü Likert tipi bir ölçme aracıdır. Ölçeğin geliştirilme aşamasında literatürde okul iklimi ile ilgili ölçme araçları incelenmiş ve izin alınmak sureti ile çeşitli ölçme araçlarından da (MVPP, 2004; Vessels, 1998) maddeler alınmıştır. Ölçekte öğrenci-öğrenci, öğrenci-öğretmen ilişkileri ve okulda yaşanan sorunlara karşı farkındalık ve bu sorunları ilgili yerlere bildirme ile ilgili maddelerin (örn., “öğrenciler arasında kavga”, “öğrenciler birbirleri ile alay ettiklerinde öğretmenlerin görmezlikten gelmesi”, “öğrenciler arasındaki sorunlardan öğretmenlerin haberdar olmaması”) okullarında ne ölçüde bir problem teşkil ettiği öğrencilere sorulmuştur. Ölçekten alınabilecek puanlar 17-51 arasında değişmektedir. Ölçekten alınan yüksek puanlar öğrencilerin okullarının iklimi ile ilgili olumlu algıları olduğunu göstermektedir. Ölçeğin bu araştırmada hesaplanan Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı .83’tür. Yapılan açıklayıcı faktör analizine göre tek faktörden oluşan bu ölçeğin açıkladığı toplam varyans miktarı % 23.29 (öz- değeri: 4.63)’dur.

Problem Davranış Sıklığı Ölçeği

Problem Davranış Sıklığı Ölçeği (Problem Behavior Frequency Scale), fiziksel saldırganlık (7 madde), sözel saldırganlık (5 madde), ilişkisel sal-

dırganlık (6 madde), fiziksel şiddete maruz kalma (6 madde), ilişkisel şiddete maruz kalma (6 madde), uyuşturucu kullanımı (6 madde) ve suç işleme (8 madde) olarak adlandırılan, 7 alt ölçekten oluşan ve ergenlerin problem davranış gösterme sıklığını ölçmeyi hedefleyen bir ölçme aracıdır (MVPP, 2004). Bu araştırmada, Problem Davranış Sıklığı Ölçeği’nin 28 madde ve 3 alt ölçekten (fiziksel, sözel ve ilişkisel saldırganlık) oluşan saldırganlık alt ölçeklerinden aldıkları toplam puan ergenlerin saldırgan davranış gösterme sıklığını ölçmek amacıyla kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe’ye çevrilmesi, ve gerekli görülen değişikliklerin yapılmasıyla ilgili izinler ölçek yazarlarından alınmıştır. Ölçeğin Türkçeye çevirisi iyi derecede İngilizce bilen, Psikolojik Danışma ve Rehberlik alanında uzman üç akademisyen tarafından yapılmıştır. Çeviriler, orijinal maddelerle birlikte, İngilizce Öğretmenliği alanında doktora derecesine sahip bir akademisyene verilmiş, maddeler için en uygun ifadeleri seçmesi istenmiş ve ölçeğe son şekli verilmiştir. Problem Davranış Sıklığı Ölçeği’nde, katılımcılardan son bir yıl içerisinde belirtilen davranışları (örn., “birine zarar vermek için ona birşeyler attın”, “başkalarının kavga etmesine sebep oldun”, “birini kızdırmak için onunla alay ettin”) ne sıklıkta gösterdiklerini 4’lü Likert tipi dereceleme ölçeği kullanarak (“bir çok kere”(1), “bir kaç kere” (2), “bir kere” (3) ya da “hiç” (4) belirtmeleri istenmektedir. Ölçekten alınan yüksek puanlar ergenlerin saldırgan davranışları daha az sıklıkta sergilediklerini göstermektedir. Ölçeğin bu araştırmada hesaplanan Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı .94’dür. Yapılan açıklayıcı faktör analizine göre tek faktörden oluşan bu ölçeğin açıkladığı toplam varyans miktarı % 38 (öz-değeri:11.17) ’dir.

Verilerin Toplanması

Verilerin toplanabilmesi için önce Orta Doğu Teknik Üniversitesi’ne bağlı Etik Kurul’dan, daha sonra ise Ankara İl Millî Eğitim Müdürlüğü’nden gerekli izinler alınmıştır. Araştırmanın verileri Nisan - Mayıs 2009 tarihleri arasında, birinci araştırmacı tarafından, Ankara ili Sincan ilçesinde bulunan 2 ilköğretim okulunun 6, 7 ve 8. sınıflarına devam eden ve araştırmaya katılmaya gönüllü olan 400 öğrenciden elde edilmiştir. Katılımcılara, ölçekleri cevaplamadan önce çalışmanın amacı, gönüllü katılım ve maddelere samimi yanıtlar vermelerinin önemi açıklanmıştır. Ölçeklerin yanıtlanması yaklaşık 30 dakika sürmüştür.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde ergenlerin saldırgan davranışlarının yordanabilirliğine ilişkin işlemler için

hijerarşik çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Hijerarşik çoklu regresyon analizi kullanılmadan önce, yordayıcı değişkenler (çevresel risk algısı, çevresel güvenlik algısı ve okul iklimi algısı) ile ölçüt (bağımlı) değişken (ergenlerin saldırgan davranışları) arasındaki ilişkinin doğrusal olduğu ve tüm ölçeklerde puanların normal dağıldığı saptanmıştır. Hijerarşik regresyon analizinde kuramsal ya da mantıksal bir dayanağa bağlı olarak araştırmacı değişkenlerin modele giriş sırasını ve bloklarını belirler. Kuramsal olarak bağımlı değişkeni en iyi yordadığı bilinen değişkenler sırayla modele eklenir. Bloklar tek bir değişkenden ya da kuramsal olarak benzer değişkenlerin birleşiminden oluşabilmektedir. Bu analiz yönteminde 1. blok kontrol edildikten sonra 2. bloğun bağımlı değişkende açıkladığı varyans miktarı incelenmektedir (Field, 2005; Tabachnick ve Fidel, 1996). Bu araştırmada yaş ve cinsiyet değişkenlerinin diğer değişkenlere olan etkisini kontrol etmek amacı ile bu değişkenler modele ilk sırada girilmiştir. Cinsiyet değişkeni sahte (dummy) değişken olarak tanımlandıktan sonra modele dahil edilmiştir. Çevresel riskin ergenlerin saldırgan davranışlarına olan etkisi bilindiğinden bu etkiyi kontrol etmek amacıyla, ikinci sırada çevresel risk algısı ölçeğinden alınan puan modele alınmıştır. Üçüncü sırada, çevresel güvenlik algısının saldırgan davranışlara olan etkisini kontrol etmek için çevresel güvenlik algısı ölçeğinden alınan puan modele girilmiştir. En son olarak ise okul iklimi algısı modele girilmiştir. Modele girilen değişken blokları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Hijerarşik Çoklu Regresyon Analizine Girilen Değişken Blokları

Blok	Değişkenlerin Sayısı	Değişkenlerin İsimleri
1	2	Yaş, Cinsiyet
2	1	Çevresel Risk Algısı
3	1	Çevresel Güvenlik Algısı
4	1	Okul İklimi Algısı

Tablo 2. Bağımlı ve Bağımsız Değişkenlerin Aritmetik Ortalamaları, Standart Sapmaları ve Değişkenler Arasındaki İlişkileri Gösteren Korelasyon Matrisi

Değişkenler	M	SD	1	2	3	4	5
Saldırgan Davranış	95.775	15.879	-.193*	-.209*	-.195*	.243*	.324*
Yordayıcı Değişkenler							
1. Yaş	13.11	.875		.026	.076	-.049	-.074
2. Cinsiyet	.46	.499			.172*	-.005	.027
3. Çevresel Risk Algısı	11.207	3.172				-.316*	-.191*
4. Çevresel Güvenlik Algısı	19.012	4.086					.423*
5. Okul İklimi Algısı	36.507	6.789					

Not. n = 395, *p < .001.

Bulgular

Araştırmada bağımlı (ölçüt) ve bağımsız (yordayıcı) değişkenler arasındaki ilişkileri görmek amacıyla tüm değişkenlerin dahil edildiği bir korelasyon analizi yapılmış, korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Korelasyon değerleri, aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2’de görüldüğü gibi, saldırgan davranış değişkeni ile yaş ($r = -.193$; $p < .001$), cinsiyet ($r = -.209$; $p < .001$), çevresel risk algısı ($r = -.195$; $p < .001$) ve çevresel güvenlik algısı ($r = .243$; $p < .001$) arasında düşük düzeyde anlamlı; saldırgan davranış ve okul iklimi algısı arasında ise ($r = .324$; $p < .001$) orta düzeyde anlamlı ilişki bulunmuştur. Ayrıca, incelenen diğer değişkenlerden çevresel risk algısı ile cinsiyet ($r = -.172$; $p < .001$) ve okul iklimi algısı arasında ($r = -.191$; $p < .001$) düşük düzeyde anlamlı; çevresel risk algısı ve çevresel güvenlik algısı arasında ise ($r = -.316$; $p < .001$) orta düzeyde anlamlı ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Son olarak, çevresel güvenlik algısı ile okul iklimi algısı arasında ($r = -.423$; $p < .001$) orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Araştırmanın amacı doğrultusunda ikinci aşamada, hijerarşik çoklu regresyon analizi uygulanmıştır (Tablo 3).

Tablo 3 incelendiğinde, ilk blokta modele alınan yaş ve cinsiyetin ergenlerde saldırgan davranışları anlamlı bir şekilde yordadığı görülmüştür $F(2,393) = 16.867$, $p < .001$, $R = .281$, $R^2 = .079$, $R^2_{adj} = .074$. Birinci blokta girilen değişkenlerin toplam varyansa katkısı %7.9’dur. Yaş değişkeninin toplam varyansa olan katkısı ($sr^2 = .035$) anlamlı [$t(395) = -3.885$, $p < .001$] bulunmuştur. Yaş arttıkça öğrencilerin saldırgan davranış gösterme sıklıklarının da arttığı görülmektedir. Benzer bir biçimde, cinsiyet değişkeninin toplam varyansa olan katkısının da ($sr^2 = .042$) anlamlı [$t(395) = -4.215$, $p < .001$] olduğu görülmüştür. Erkek öğrencilerin kız öğrencilere oranla daha fazla sıklıkta saldırgan davranışta buldukları bulunmuştur.

İkinci blokta, yaş ve cinsiyet değişkenlerinin etkisi kontrol edildikten sonra çevresel risk algısının toplam varyansa olan katkısının %2.2 ($sr^2 = .022$) olduğu ve

Tablo 3. Ergenlerin Saldırgan Davranışlarını Yordayan Değişkenler

	<i>B</i>	<i>SE B</i>	β	<i>t</i>
<i>Blok 1</i>				
Yaş	-3.415	.879	-.188	-3.885***
Cinsiyet	-6.502	1.542	-.204	-4.215***
<i>Blok 2</i>				
Yaş	-3.220	.872	-.177	-3.693***
Cinsiyet	-5.683	1.549	-.178	-3.670***
Çevresel Risk	-.754	.244	-.151	-3.089**
<i>Blok 3</i>				
Yaş	-3.124	.854	-.172	-3.657***
Cinsiyet	-6.020	1.519	-.189	-3.962***
Çevresel Risk	-.419	.252	-.084	-1.662
Çevresel Güvenlik	.804	.193	.207	4.177***
<i>Blok 4</i>				
Yaş	-2.884	.829	-.159	-3.480***
Cinsiyet	-6.369	1.473	-.200	-4.324***
Çevresel Risk	-.330	.245	-.066	-1.347
Çevresel Güvenlik	.398	.202	.102	1.968*
Okul İklimi	.612	.118	.262	5.193***

Not. Birinci blok için $R^2 = .079$ ($p < .001$); ikinci blok için $\Delta R^2 = .022$ ($p < .001$); üçüncü blok için $\Delta R^2 = .038$ ($p < .001$); dördüncü blok için $\Delta R^2 = .056$ ($p < .001$).
*** $p < .001$, ** $p < .01$, * $p < .05$

saldırgan davranışları anlamlı bir şekilde yordadığı ($t(393) = -3.089$, $p < .001$) görülmüştür. Çevresel risk algısı yüksek olan yani yaşadığı çevreyi tehlikeli olarak algılayan ergenlerin daha fazla sıklıkta saldırgan davranış gösterdikleri bulunmuştur. İkinci modelde ele alınan tüm değişkenlerin saldırgan davranışları anlamlı bir şekilde yordadığı [$F(1,392) = 9.540$, $p < .01$, $R = .318$, $R^2 = .101$, $R^2_{adj} = .094$], bir başka deyişle, ikinci modeldeki tüm değişkenlerin açıklanan varyansa katkısının %10.1 olduğu gözlenmiştir.

Üçüncü blokta, ilk iki blokta modele girilen değişkenlere ek olarak çevresel güvenlik algısı değişkeni modele eklenmiştir. Çevresel güvenlik algısı değişkeninin diğer değişkenlerin etkisi kontrol edildikten sonra açıklanan toplam varyansa katkısının %3.8 ($sr^2 = .038$) ve anlamlı [$t(392) = 4.177$, $p < .001$] olduğu bulunmuştur. Çevresel güvenlik algısı yüksek olan ergenlerin daha az saldırgan davranış sergiledikleri görülmüştür. Üçüncü blokta değişkenlerin hepsinin modelin tamamında açıklanan varyansa katkısının ise %13.9 olduğu ve saldırgan davranışları anlamlı bir şekilde yordadığı [$F(1,391) = 17.443$, $p < .001$, $R = .373$, $R^2 = .139$, $R^2_{adj} = .131$] görülmektedir. Ancak, çevresel güvenlik algısı değişkeninin modele eklenmesiyle, çevresel risk algısı değişkeninin β değerinin $-.15'$ den $-.08'$ e düştüğü ve saldırgan davranışları tek başına anlamlı düzeyde yordamadığı görülmüştür.

Dördüncü ve son blokta, diğer tüm değişkenlere ek olarak modele girilen okul iklimi algısının da modeldeki diğer tüm değişkenlerin etkisi kontrol altında

tutulduktan sonra saldırgan davranışları açıklamaya olan katkısının %5.6 ($sr^2 = .056$) ve anlamlı [$t(391) = 5.193$, $p < .001$] olduğu görülmektedir. Okullarının iklimiyle ilgili olumlu algıları olan ergenlerin daha az saldırgan davranış gösterdikleri bulunmuştur. Dördüncü blokta modele girilen tüm değişkenlerin saldırgan davranışların %19.5'ini açıkladığı ($R = .442$, $R^2 = .195$, $R^2_{adj} = .185$) ve anlamlı düzeyde yordadığı görülmüştür, $F(1,390) = 26.972$, $p < .001$. Son modelde, okul iklimi ($\beta = .26$) ve cinsiyetin ($\beta = -.20$) saldırgan davranışları daha güçlü yordadığı görülmüştür. Yaş ($\beta = .16$) ve çevresel güvenlik ($\beta = .10$) ise saldırgan davranışı yordayan diğer değişkenlerdir. Ancak, üçüncü modelde olduğu gibi bu modelde de, çevresel risk algısı saldırgan davranışları tek başına anlamlı düzeyde yordamamaktadır.

Tartışma

Bu çalışmada ergenlerin saldırgan davranışlarını yordayan değişkenler ilköğretim ikinci kademe öğrencileri örnekleminde araştırılmıştır. Bu amaçla, beş yordayıcı değişkenle (yaş, cinsiyet, çevresel risk algısı, çevresel güvenlik algısı ve okul iklimi algısı) dört blokta hiyerarşik regresyon analizi yürütülmüş ve dördüncü modelin saldırgan davranışların %19.5'ini açıklayan en iyi model olduğu bulunmuştur.

Alan yazında sıklıkla belirtildiği gibi (örn. Hayford ve Furstenberg JR., 2008; Loeber ve Stouthamer-Loeber, 1998; Steinberg ve Morris, 2001), bu çalışmada da ergenlik döneminde yaş arttıkça

öğrencilerin daha fazla saldırgan davranış gösterdiği bulunmuştur. Bu konuda ülkemizdeki istatistiki veriler her ne kadar yetersiz olsa da Türkiye’de yürütülen diğer araştırmaların bulguları yaşla birlikte öğrencilerin saldırgan davranış ya da zorbaca davranış gösterme eğilimlerinin arttığını desteklemektedir (Çocuk Suçlular Raporu, 2006). Benzer bir biçimde, suça karışan ya da dışavurum davranış bozukluğu gösteren gençlerin yaş dağılımına bakıldığında 17 yaşa kadar giderek artan bir eğilim olduğu ve bu yaştan sonra ise bu tür davranışların tekrar düşüşe geçtiği görülmektedir (Moffit, 1993; Wolfgang, Figlio ve Sellin, 1972). Ayrıca, diğer ülkelerde yürütülen araştırmaların bulguları ve istatistiki veriler de suç işleme ve antisosyal davranış gösterme yaşının giderek düştüğünü (Loeber, Stouthamer-Loeber, Van Kammen ve Farrington, 1989) göstermekte ve bu konuda erken müdahalenin önemine dikkat çekmektedir.

Cinsiyetin saldırganlık ve şiddet davranışı için bir risk faktörü olduğu ve erkeklerin kızlara göre şiddet olaylarına dahil olma ihtimallerinin daha fazla olduğu hem ulusal hem de uluslar arası alan yazında sıklıkla belirtilmiştir (Alikashiöğlu, Erginöz, Ercan, Uysal, Kaymak ve İlter, 2004; Elliot, 1994; Kepenekçi ve Çınkır, 2006; Loeber ve Stouthamer-Loeber, 1998; Özcebe, Üner ve Çetik, 2006; Pişkin, 2002; Pişkin, 2006; Yurtal ve Cenkseven, 2006). Bu araştırmada da erkeklerin kızlara oranla daha fazla saldırgan davranış sergiledikleri bulunmuştur. Bu fark, erkeklerin kızgınlıklarını ifade etmek için daha çok doğrudan ve fiziksel yollar kullanmaları, kızların ise daha çok dolaylı ve sözel yollar kullanmalarından (Loeber ve Stouthamer-Loeber, 1998), ya da erkeklerin sosyalleşme sürecinde fiziksel güç kullanmalarının teşvik edilmesinden (Spivak, Hausman ve Prothrow-Stih, 1989) kaynaklanıyor olabilir.

Bu araştırmanın bulgularından bir diğeri de, yaşadığı çevrenin tehlikeli bir çevre olduğunu düşünen ergenlerin daha fazla sıklıkta saldırgan davranış gösterdiklerini rapor etmeleridir. Ancak, çevresel güvenlik algısının modele eklenmesiyle çevresel risk algısının yordayıcı gücünün azalması bu iki değişken arasında var olması muhtemel bir etkileşimi akla getirmektedir. Bu araştırmada çevresel risk, suç kayıtları ya da istatistiki verilere dayandırılmadan sadece katılımcıların algıları doğrultusunda ölçülmüştür. Dolayısıyla, ileride yürütülecek çalışmalarda bazı çevresel risk faktörlerinin (alt-orta SES, yüksek suç oranı, nüfus hareketliliğinin çok olması, göç alma vb.) ölçülmesi, çevresel riskin fazla olduğu bölgede yaşayan ergenlerin çevresel güvenlik algılarının ve davranış problemlerinin araştırılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın bulguları, ergenlerin çevresel güvenlik algıları kadar önemli bir başka değişkenin

varlığına işaret etmektedir. Okul iklimi algısı, bu çalışmada katılımcıların saldırgan davranışlarını yordayan en güçlü değişken olarak bulunmuştur. Okul iklimini olumlu ve destekleyici olarak algılayan katılımcıların saldırgan davranışları daha az sıklıkta sergiledikleri gözlenmiştir. Bu bulgu, alan yazında yer alan pek çok araştırmanın bulgularıyla tutarlıdır. Okul, sahip olduğu niteliklere göre, öğrencilerin sağlıklı davranışlar geliştirmeleri için bir risk faktörü ya da koruyucu faktör olabilmektedir. Okulunu sevmeyen öğrencilerin genellikle akademik yönden başarısız, sağlıksız davranışlar göstermeye meyilli, psikosomatik sorunları olan ve yaşam kalitesi daha düşük öğrenciler olduğu alan yazında ifade edilmektedir (Epstein, 1981; Jessor, 1991; Nutbeam, Smith, Moore ve Bauman, 1993). Bu öğrencilerin okul yaşamlarından memnun olmadıkları için kendilerini ifade etmenin bir yolu olarak otoriteye karşı koyucu farklı davranışlar (sigara ve alkol kullanımı) sergileyebildikleri de belirtilmektedir (Perry, Kelder ve Komro, 1993). Bunun yanı sıra, okul iklimini olumlu algılayan öğrencilerin akademik yönden daha başarılı olduğu literatürde desteklenmektedir (Fisher ve Fraser, 1991; Voelkl, 1995). Örneğin, Ma (2002), zorbalık davranışının az görüldüğü okullarda, olumlu disiplin uygulamalarının, güçlü aile katılımının ve yüksek akademik standartların olduğunu belirtmiştir. Aslında saldırgan davranışın mı, yoksa okul iklimi algısının mı önce geliştiği ve diğerini etkilediğini söylemek bu araştırmanın sınırlılıkları göz önüne alındığında mümkün değildir. Bu nedenle, bu bulgu iki yönlü olarak da yorumlanabilir. Ancak, hangisi daha önce gelişmiş olursa olsun, öğrencilerin sağlığının ve genel iyilik halinin hedef alındığı okul ortamlarının yaratılmasının, öğrenciler üzerinde olumlu etki yaratacağını söylemek mümkün gözükmemektedir.

Özetle, bu çalışmanın bulguları, erken müdahale programlarını uygulamak için en uygun yerin okullar olduğunu ileri süren görüşleri (Andrews, Soberman ve Dishion, 1995; Guerra, Tolan ve Hammond, 1994; Korkut, Arıcıoğlu, Tagay ve Sarı, 2004) destekleyici niteliktedir. Son 25 yılda, özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nde yürütülen büyük çaplı şiddet önleme projelerinin bulguları göz önüne alındığında (Farrell, Meyer, Sullivan ve Kung, 2003; Greenberg, Kusche, Cook ve Quamma, 1995; Kartal ve Bilgin, 2007; Mercy, Krug, Dahlberg ve Zwi, 2003; Olweus, 1994), okul temelli saldırgan davranışları önlemeye yönelik programların geliştirilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Yaş, cinsiyet ve saldırgan davranış gösterme sıklığı arasındaki ilişki dikkate alındığında, okullarımızda özellikle erken yaş grupları için saldırgan davranışları önlemeye yönelik eğitim

programlarının ülkemizin sosyal ve kültürel gerçekliğine uygun olarak geliştirilmesinin ve uygulanmasının yararlı olacağı söylenebilir. Ayrıca, eğitimin kalitesini arttırmak ve daha sağlıklı öğrenciler yetiştirebilmek için akademik bilgi ve becerileri geliştirmeyi hedef alan öğretim faaliyetlerinin yanısıra Samdal, Nutbeam, Wold ve Kannas (1998)'ın da önerdiği gibi; adil, demokratik ve destekleyici öğretmen-öğrenci

ilişkilerinin hakim olduğu, öğrencilerin kendilerini güvende hissettikleri, öğrencilere söz hakkı tanıyan ve öğrencilerin okulda olmaktan keyif aldıkları okul ortamlarının geliştirilmesinin de faydalı olacağı düşünülmektedir.

Yazışma Adresi: Evrim Çetinkaya Yıldız, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, 06510, Ankara, Türkiye.
e-posta: cevrin@metu.edu.tr

Kaynaklar

- Aksoy, A. ve Ögel, K. (2004). Tutuklu ve hükümlü ergenlerin özellikleri: Türkiye’de yapılan çalışmaların gözden geçirilmesi. adalet bakanlığı ceza ve tevkifevleri genel müdürlüğü’nün gözetimindeki çocuklara yönelik hizmetlerin iyileştirilmesi projesi ihtiyaçların belirlenmesi çalışması. Yeniden Sağlık ve Eğitim Derneği, İstanbul.
- Alikaşifoğlu, M., Erginoz, E., Ercan, O., Uysal, O., Kaymak, D. A. ve Ilter, O. (2004). Violent behaviors among correlates of physical fighting. *European Journal of Public Health, 14*, 173-177.
- Andrews, D.W., Soberman, L.H. ve Dishion, T.J. (1995). The adolescent transaction program for high-risk teens and their parents: Toward a school based intervention. *Education and Treatment of Children, 18* (4), 478-498.
- Atik, G. (2006). The role of locus of control, self-esteem, parenting style, loneliness, and academic achievement in predicting bullying among middle school students (İlköğretim ikinci kademe öğrencileri arasındaki zorbalık davranışını yordamada denetim odağı, benlik saygısı, aile stili, yalnızlık ve akademik başarının rolü). Unpublished master thesis. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
- Baker, J.A. (1998). Are we missing the forest for the trees? Considering the social context of school violence. *Journal of School Psychology, 36*, 29-44.
- Blount, W.R. ve Dembo, R. (1984). The effect of perceived neighborhood setting on self-reported tobacco, alcohol, and marijuana use among inner-city minority junior high school youth. *International Journal of the Addictions, 19*, 175-198.
- Boardman, J.D. ve Onge, J.M. (2005). Neighborhoods and adolescent development. *Children, Youth and Environments, 15*, 138-164.
- Bonny, A.E., Britto, M.T., Klostermann, B.K., Hornung, R.W. ve Slap, G.B. (2000). School disconnectedness: Identifying adolescents at risk. *Pediatrics, 106*(5), 1017.
- Bower, G.H. ve Sivers, H. (1998). Cognitive impact of traumatic events. *Development and Psychopathology, 10*, 625-653.
- Brewer, D.D., Hawkins, J.D., Catalano, R.F. ve Neckerman, H.J. (1995). Preventing serious, violent, and chronic juvenile offending: A review of evaluations of selected strategies in childhood, adolescence, and the community. In *Sourcebook on Serious, Violent, and Chronic Juvenile Offenders*, edited by J.C. Howell, B. Krisberg, J.D. Hawkins, and J.J. Wilson. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc., pp. 61-141.
- Bronfenbrenner, U. (1977). Toward an experimental ecology of human development. *American Psychologist, 32*, 513-531.
- Bronfenbrenner, U. (1986). Ecology of the family as a context for human development. *Developmental Psychopathology, 22*, 723-742.
- Carney, J.V. (2000). Bullied to death: Perceptions of peer abuse and suicidal behavior during adolescence. *School Psychology International, 21*, 213-223.
- Çocuk Suçlular Raporu, (2006). Ankara Ticaret Odası. <http://www.atonet.org.tr/turkce/bulten/bulten.php3?sira=412> adresinden elde edilmiştir.
- Dembo, R., Allen, N., Farrow, D., Schmeidler, J. ve Burglos, W. (1985). Acausal analysis of early drug involvement in three inner-city neighborhood settings. *International Journal of the Addictions, 20*, 1213-1237.
- Efiliti, E., (2006). Orta öğretim kurumlarında okuyan öğrencilerin saldırganlık, denetim odağı ve kişilik özelliklerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Konya.
- Elliott, D.S. (1994). Serious violent offenders: Onset, developmental course, and termination—The American Society of Criminology 1993 presidential address. *Criminology, 32*, 1-21.
- Epstein, J.L. (1981). *The Quality of School Life*. Lexington Books, D.C. Health, Lexington.
- Farrell, A.D. Meyer, A.L. Sullivan T.N. ve Kung, E.M. (2003). Evaluation of the Responding in Peaceful and Positive Ways (RIPP) seventh grade violence prevention curriculum, *Journal of Child and Family Studies, 12*, 101-120.
- Farrell, A.D. ve Sullivan, T.N. (2004). Impact of witnessing violence on growth curves for problem behaviors among early adolescents in urban and rural settings. *Journal of Community Psychology, 32*, 505-525.
- Field, A. (2005). *Discovering Statistics Using SPSS*. Newbury Park, CA: Sage.
- Fisher, D.L. ve Fraser, B.J. (1991). Validity and use of school environment instruments. *Journal of Classroom Interaction, 26*, 13-18.
- Furlong, M.J., Chung, A., Bates, M. ve Morrison, R.L. (1995). Who are the victims of school violence? A comparison of student non-victims and multi-victims. *Education and Treatment of Children, 18*, 282-298.
- Garbarino, J. ve Kostelny, K. (1996). The effects of political violence on Palestinian children’s behavior problems: A risk accumulation model. *Child Development, 67*, 33-45.

- Garbarino, J. ve Sherman, D. (1980). High-risk neighborhoods and high-risk families: The human ecology of child maltreatment. *Child Development*, 51, 188-198.
- Garbarino, J., Kostelny, K. ve Dubrow, N. (1991). What children can tell us about living in danger. *American Psychologist*, 46, 376-383.
- Garralda, M.E. (1992) A selective review of child psychiatric syndromes with a somatic presentation. *Journal of Psychiatry*, 161, 759-773.
- Greenberg, M.T., Kusche, C.A., Cook, E.T. ve Quamma, J.P. (1995). Promoting emotional competence in school-aged deaf children: The effects of the PATHS curriculum. *Development and Psychopathology*, 7, 117-136.
- Griffin, K.W., Scheier, L.M., Botvin, G.J., Diaz, T. ve Miller, N. (1999) Interpersonal aggression in urban minority youth: Mediators of perceived neighborhood, peer, and parental influences. *Journal of Community Psychology*, 27(3) 281-298
- Guerra, N.G., Tolan, P.H. ve Hammond, R. (1994). Prevention and treatment of adolescent violence. In L.D. Eron, J.H. Gentry ve P. Schlegel, (eds.). *Reason to hope: A psychosocial perspective on violence and youth*, (pp. 383-403). Washington, DC: American Psychological Association.
- Guterman, N.B., Cameron, M. ve Staller, K. (2000). Definitional and measurement issues in the study of community violence among children and youth, *Journal of Community Psychology*, 28, 1-17.
- Hadley-Ives, E., Stiffman, A. R., Elze, D., Johnson, S. D. ve Dore, S. (2000). Measuring neighborhood and school environments: Perceptual and aggregate approaches. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 3, 1-28.
- Hayford, S.R. ve Furstenberg Jr., F.F. (2008). Delayed adulthood, delayed desistance? Trends in age distribution of problem behaviors. *Journal of Research on Adolescents*, 18(2), 285-304.
- Haynes, N.M. (1996). Creating safe and caring school communities: Comer School Development Program schools. *Journal of Negro Education*, 65, 308- 314.
- Herrenkohl, T.I., Chung, I.J. ve Catalano, R.F. (2004). Review of research on predictors of youth violence and school-based and community-based prevention approaches. In P. Allen-Meares ve M. W. Fraser (Eds.), *Intervention with children and adolescents: An interdisciplinary perspective* (pp. 449-476). Boston: Pearson.
- Hill, K.G., Howell, J.C., Hawkins, J.D. ve Battin-Pearson, S.R. (1999). Childhood risk factors for adolescent gang membership: Results from the Seattle Social Development Project. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 36(3), 300-322.
- Hurrelmann, K., Leppin, A. ve Nordlohne, E. (1995) Promoting health in schools: the German example. *Health Promotion International*, 10, 121-131.
- Ingolsby, E.M. ve Shaw, D.S. (2002). Neighborhood contextual factors and early-starting antisocial pathways. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 5(1), 21-55.
- Jessor, R. (1991). Risk behavior in adolescence: A psychosocial framework for understanding an action. *Journal of Adolescent Health*, 12, 597-605.
- Jessor, R. (1993). Successful adolescent development among youth in high risk settings. *American Psychologist*, 48, 117-126.
- Kapçı, E.G. (2004). İlköğretim öğrencilerinin zorbalığa maruz kalma türünün ve sıklığının depresyon, kaygı ve benlik saygısıyla ilişkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37 (1), 1-13.
- Kartal, H. ve Bilgin, A. (2007). İlköğretim öğrencilerine yönelik bir zorbalık karşıtı program uygulaması: Okulu zorbalıktan arındırma programı. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 3(2), 207-227.
- Kepekçi, Y. ve Çinkır, S. (2006). Bullying among Turkish high school students. *Child Abuse & Neglect*. 30(2):193-204.
- Kingery, P.M., Coggeshall, M.B. ve Alford, A.A. (1998). Violence at school: Recent evidence from four national surveys. *Psychology in the Schools*, 35, 247-258.
- Kliwer, W., Lepore, S.J., Oskin, D. ve Johnson, P. (1998). The role of social and cognitive processes in children's adjustment to community violence. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 66(1), 199-209.
- Korkut, F., Arıcıoğlu, A., Tagay, Ö. ve Sarı, T. (2004). Altındağ ilçesi gençliğin olumlu gelişimini sağlama ve sorunlarını önleme projesinin pilot uygulaması. www.baskent.edu.tr/~tu g b a/TubaSosyalhizmetler.doc adresinden 17.09.2006 tarihinde elde edilmiştir.
- Krug, E., Dahlberg L.L., Mercy, J.A., Zwi, A.B. ve Lozano, R. (2002). *World Report on Violence and Health*. Geneva, Switzerland: World Health Organization.
- Kuperminc, G.P., Leadbeater, B.J., Emmons, C. ve Blatt, S.J. (1997). Perceived school climate and difficulties in the social adjustment of middle school students. *Applied Developmental Science*, 1(2), 76-88.
- Leventhal, T. ve Brooks-Gunn, J. (2000). The neighborhoods they live in: The effects of neighborhood residence on child and adolescent outcomes. *Psychological Bulletin*, 126, 309-337.
- Loeber, R. ve Stouthamer-Loeber, M. (1998). Development of juvenile aggression violence: Some misconceptions and controversies. *American Psychologist*, 53, 242-259.
- Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M., Van Kammen, W. ve Farrington, D. P. (1989). Development of a new measure of self-reported antisocial behavior for young children: Prevalence and reliability. In M. Klein (Ed.), *Cross-national research in self-reported crime and delinquency* (pp. 203-226). Boston: Kluwer-Nijhoff.
- Ma, X. (2002). Bullying in middle school: Individual and school characteristics of victims and offenders. *School Effectiveness and School Improvement*, 13, 63-89.
- Maguin, E., Hawkins, J.D., Catalano, R.F., Hill, K., Abbott, R. ve Herrenkohl, T. (1995). Risk factors measured at three ages for violence at age 17-18. Paper presented at the American Society of Criminology, November 1995, Boston, MA.
- McLeod, J.D. ve Edwards, K. (1995). Contextual determinants of children's responses to poverty. *Social Forces*, 73, 1487-1516.

- Mercy, J.A., Krug, E.G., Dahlberg, L.L., Zwi, A.B. (2003). Violence and health: the United States in a global perspective. *American Journal of Public Health*, 93, 256-261.
- Moffitt, T.E. (1993). Adolescence-limited and life-course persistent aggressive behavior: a developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100, 674-701.
- Multisite Violence Prevention Project (2004). *Description of measures: Targeted student survey*. Available from the Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Injury Prevention and Control, Atlanta, GA. (Unpublished)
- Mulvey, E.P. ve Cauffman, E. (2001). The inherent limits of predicting school safety. *American Psychologist*, 56, 797-802.
- Nansel, T.R., Overpeck, M., Pilla, R.S., Ruan, W.J., Simons-Morton, B. ve Scheidt, P. (2001). Bullying behaviors among US youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. *JAMA*, 285(16): 2094-2100.
- National Youth Violence Prevention Resource Center. (2006). *Risk and protective factors for youth violence fact sheet*. Retrieved March 15, 2010, from <http://www.safeyouth.org/scripts/facts/intervention.asp>
- Nutbeam, D., Smith, C., Moore, L. ve Bauman, A. (1993). Warning! Schools can damage your health: Alienation from school and its impact on health behavior. *Journal of Paediatrics and Child Health*, 29, 25-30.
- Olweus, D. (1994). Annotation: Bullying at school: Basic facts and effects of a school based intervention program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 35, 1171-1190.
- Ögel, K., Tarı, I. ve Eke, C.Y. (2005). Okullarda Suç ve Şiddeti Önleme, İstanbul, <http://www.yeniden.org.tr/dokuman/vio14.pdf> adresinden elde edilmiştir.
- Özcebe, H., Üner, S. ve Çetik, H. (2006) "Adolesanlarda şiddet davranışları (Üç Lise, Ankara, 2004)" *I. Şiddet ve Okul: Okul ve Çevresinde Çocuğa Yönelik Şiddet ve Alınabilecek Tedbirler Sempozyumu*, 28-31 Mart 2006, MEB VE UNICEF Bildiri Özetleri, İstanbul, <http://iogm.meb.gov.tr/siddetveokul/index.htm> adresinden elde edilmiştir.
- Ozer, E.J., ve Weinstein, R.S. (2004). Urban adolescents' exposure to community violence: The role of support, school safety, and social constraints in a school-based sample of boys and girls. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 33, 463-486.
- Perry, C.L., Kelder, S.H. ve Komro, K.A. (1993). The social world of adolescents: family, peers, schools, and the community. In Millstein, S.G., Petersen, A.C. and Nightingale, E.O. (eds), *Promoting the Health of Adolescents: New Directions for the Twenty-first Century*. Oxford University Press, New York, pp. 73-96.
- Pişkin, M. (2002). Okul Zorbalığı: Tanımı, İlişkili Olduğu Faktörler ve Alınabilecek Önlemler. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2).
- Pişkin, M. (2006) "Akran Zorbalığı Olgusunun İlköğretim Öğrencileri Arasındaki Yaygınlığının İncelenmesi" *I. Şiddet ve Okul: Okul ve Çevresinde Çocuğa Yönelik Şiddet ve Alınabilecek Tedbirler Sempozyumu*, 28-31 Mart 2006, MEB VE UNICEF Bildiri Özetleri, İstanbul, <http://iogm.meb.gov.tr/siddetveokul/index.htm> adresinden elde edilmiştir.
- Resnick, M.D., Bearman, P.S., Blum, R.W., Bauman K.E., Harris, K.M., Lones, J., Tabor, J., Beuhring, T., Sieving, R., Shew, M., Ireland, M., Bearinger, L.H. ve Udry, J.R. (1997). Protecting adolescents from harm: Findings from the national longitudinal study on adolescent health. *JAMA: Journal of the American Medical Association*, 278, 823-832.
- Rudd, R.E. ve Walsh, D.C. (1993) Schools as healthful environments: Prerequisite to comprehensive school health. *Preventive Medicine*, 22, 499-506.
- Samdal, O., Nutbeam, D., Wold, B. ve Kannas, L. (1998). Achieving healthy and educational goals through schools-a study of the importance of the school climate and the students' satisfaction with school. *Health Education Research*, 13(3), 383-397.
- Shahinfar, A., Kupersmidt, J.B. ve Matza, L.S. (2001). The relation between exposure to violence and social information processing among incarcerated adolescents. *Journal of Abnormal Psychology*, 110(1), 136-141.
- Smith-Khuri, E., Iachan, R., Scheidt, P.C., Overpeck, M.D., Gabhainn, S.N., Pickett, W., et al. (2004). A Cross-national Study of Violence-Related Behaviors in Adolescents. *Arch Pediatr Adolesc Med*, 158(6), 539-544.
- Smith, P.K., Morita, Y., Jungler-Tas, J., Olweus, D. Catalano, R. ve Slee, P. (1999). *The nature of school bullying: A cross-national perspective*. New York: Routledge.
- Spivak, H., Hausman, A. ve Prothrow-Stith, D. (1989). Public health and the primary prevention of adolescent violence. *Violence and Victims*, 4, 203-212.
- Steinberg, L. ve Morris, A.S. (2001). Adolescent development. *Annual Review of Psychology*, 52, 83-110
- Stiffman, A.R., Hadley-Ives, E., Elze, D., Johnson, S. ve Dore, P. (1999). Impact of environment on adolescent mental health and behavior: Structural equation modeling. *American Journal of Orthopsychiatry*, 69, 73-86.
- Sullivan, T. ve Farrell, A.D. (1999). Identification and impact of risk and protective factors for drug use among urban African American Adolescents. *Journal of Clinical Child Psychology*, 28(2), 122-136.
- Şahan, M. (2007). Lise öğrencilerinde saldırganlığı yordayan bazı değişkenlerin incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, Ankara.
- Tabachnick, B.G. ve Fidell, L.S. (2001). *Using multivariate statistics* (4th ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Vessels, G. (1998). Character and community development: *A school planning and teacher training handbook*. Westport, CT: Praeger.
- Voelkl, K.E. (1995). School warmth, student participation, and achievement. *Journal of Experimental Education*, 63, 127-138.
- Warner, B.S., Weist, M.D. ve Krulak, A. (1999). Risk factors for school violence. *Urban Education*, 34(1), 52-68.

- Wikstrom, P.O., ve Loeber, R. (2000). Do disadvantaged neighborhoods cause well-adjusted children to become adolescent delinquents? A study of male juvenile serious offending, individual risk and protective factors, and neighborhood context. *Criminology*, 38, 1109-1142.
- Wilson, W.J. (1987). *The truly disadvantaged*. Chicago: Chicago University Press.
- Wilson, W.J. (1996). *When work disappears: The world of the new urban poor*. New York: Knopf.
- Wolfgang, M.E., Figlio, R.M. ve Sellin, T. (1972). *Delinquency in a birth cohort*. Chicago: University of Chicago Press.
- Yates, T.M., Egeland, B. ve Sroufe, L.A. (2003). Rethinking resilience: A developmental process perspective. In S. Luthar (Ed.), *Resilience and vulnerability: Adaptation in the context of childhood adversities* (pp. 243-266). New York: Cambridge University Press.
- Yurtal, F. ve Cenkseven, F. (2006). İlköğretim okullarında zorbalığın incelenmesi. *I. Şiddet ve Okul: Okul ve Çevresinde Çocuğa Yönelik Şiddet ve Alınabilecek Tedbirler Sempozyumu*, 28-31 Mart 2006, MEB VE UNICEF Bildiri Özetleri, İstanbul, <http://iogm.meb.gov.tr/siddetveokul/index.htm> adresinden elde edilmiştir.